

ХУНАРМАНДЧИЛИК МАРКАЗЛАРИ (Хунармандчиликдаги ташкилий ишлар)

Атамуратов Адилбек Атабаевич

УрДУ Архитектура кафедраси катта ўқитувчиси.

Ўзбекистон, Урганч шаҳар

Нуржонов Улуғбек Илхомович

УрДУ Магистратура бўлими, Бино ва Иншоотлар Архитектураси 211-гуруҳ
магистранти. Ўзбекистон, Урганч шаҳар

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолани таҳлил қилиш жараёнида хунармандчилик марказлари ҳақида маълумотлар келтириб ўтилди. Қадимдан хунармандчилик саноатининг ривожланиши меҳнат фаолиятининг жадаллашувини талаб қилиб келган.

Калит сўзлар: *Хунарманд, Хоразмда хунармандчилик, хунармандчилик, амалий санъат, хунармандлар устахоналари, маданий меърос.*

АННОТАЦИЯ

В ходе анализа данной статьи была предоставлена информация о ремесленных центрах. С древних времен развитие кустарной промышленности требовало ускорения трудовой деятельности.

Ключевые слова: *Ремесленник, ремесла в Хорезме, ремесла, прикладное искусство, ремесленные мастерские, культурное наследие.*

ABSTRACT

In the course of the analysis of this article, information was provided about the craft centers. From ancient times the development of the handicraft industry has required the acceleration of labor activity.

Keywords: *Craftsman, handicrafts in Khorezm, handicrafts, applied arts, handicraft workshops, cultural heritage.*

КИРИШ

Ёзма манбалар маълумотлари ва археологик тадқиқотлар ўрта асрлар шароитида воҳада меҳнатни ташкил қилиш жараёни нисбатан мукамал йўлга қўйилганлигини таъкидлайди.

Маълумки, хунармандчилик саноатининг ривожланиши меҳнат фаолиятининг жадаллашувини талаб қилади. Якка тартибда, индивидуал меҳнат билан шуғулланувчи уста тор ихтисослик доирасида фаолият олиб борган бўлиб, ўзгарувчан бозор шароити талабларига жавоб бера олмай қолади,

чунки у якка ўзи ёки кўпи билан оила аъзолари иштирокида маҳсулот тайёрларди. Бу эса унумсиз ва кўп вақт талаб қиладиган меҳнат бўлган.

Якка хунарманд устахоналари Хоразм ёдгорликларида кўплаб қайд этилган. Жумладан, Жампикқалъа ёдгорлигида мисгар устахонаси аниқланган. Ёдгорликнинг шимоли-ғарбий қисмидаги тадқиқот ишлари натижасида уй-жойлар ва иш хоналари металлсозлик, кулолчилик, шишасозлик устахоналари жойлашганлиги аниқланган. Устахона хоналари унчалик катта бўлмасдан, унда бешта ўчоқ ва унинг атрофларида металл тошқоллари сақланиб қолган.

Ёдгорликдаги яна учта хоналарда мисни қайта ишлаш хунармандчилиги йўлга қўйилганлиги аниқланган. Чунончи, хоналарда бронзадан ишланган ярим тайёр буюмлар, мис симлар, тахтачалар ва бошқа кўплаб топилмалар учрайди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Археологик тадқиқотлар натижасида қазиб ўрганилган ҳудуд XII-XIV асрларда 900 кв² майдонни эгаллаган хунармандлар маҳалласи эканлиги аниқланган. Аммо булар усталар якка тартибда, индивидуал меҳнат қилган устахоналардир.

Миздахқон ёдгорлигидаги қазилган ишлари жараёнида якка хунармандлар устахоналари билан бир қаторда, цех шаклида фаолият кўрсатган устахоналар ҳам топиб ўрганилган. Ёдгорликдаги учта хонадан кулолларнинг якка хунармандга тегишли кўш хумдонлари топилганлиги қайд қилинган. Шунингдек, Жума масжиди, ошхона мажмуасида тегирмон ва харос туридаги ускуналар мавжудлиги аниқланган.

Миздахқон маҳаллаларидан тегирмон тошларининг кўплаб топилиши шаҳар аҳолисининг маълум қисми донни қайта ишлаш фаолияти билан банд бўлганлигини кўрсатади. Миздахқондаги тадқиқотлар натижаси хунармандлар бириқиб, цех шаклида фаолият олиб борган устахоналарнинг ҳам топиб ўрганилишига олиб келди. 1209 кв² майдонни эгаллаган хунармандлар маҳалласи шулар жумласидандир. Маҳалла 8 хонадон ва катта кулолчилик устахона – цехидан ташкил топган. Цех ишхона, ховли, 7 та хумдон, 3 та қудук, 3 та махсус хом ашё сақланадиган ўралар ва 2 та тайёр маҳсулотлар омбори мажмуасидан иборат. Кулолчилик цехини қазилган жараёнида бешта кулолчилик чархи, муҳр-қолиплар, сайқаллаш мосламалари, сепоя ва пиширилган сопол таёқчалар мажмуалари мавжудлиги аниқланади.

Тадқиқотчи М.Т.Тўрабековнинг аниқлашича бош устадан ташқари, 7 та кулол, 7 та шогирд, 4 та ёрдамчи ишчилар хунармандчилик фаолияти билан

банд бўлганлар. Яна бир маҳалла маҳсус хунармандчилик мажмуаларига тегишли иккита виночилик устахонаси жойлашган. Мажмуадаги турар жойлардан ташқари, иш жойи ҳовлиларининг ўзи ҳам катта майдонни эгаллаган. Мазкур мажмуалар ҳам кўп тармоқли, цех туридаги устахоналардир. Уларга, хусусан, кулолчилик печлари, мис ва темир эритиш ўчоқлари, омборхоналар, узум шарбатини сақлашга мўлжалланган маҳсус қурилма ва исканжалар тегишли. Демак, ушбу хунармандчилик устахона-ҳовлисига турли касб эгалари, жумладан, мисгар, темирчи, кулол ва вино тайёрловчилар жамланган. Бу, албатта, давлат миқёсида ташкил қилинган корхона бўлиши ҳам эҳтимолддан ҳоли эмас.

Сўнги йилларда тадқиқотчилар ўрта асрлар хунармандчилиги соҳаларида режалаштириш ва ишлаб чиқаришни ташкиллаштириш, турли мақсад ва вазифаларни амалга ошириш, тартибга солиш ва назорат қилиш, янги иш тамойиллари ва самарали ишлаб чиқаришни таъминлаш, замон эҳтиёжи ва талабларидан келиб чиқиб янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бир катор ташкилий масалаларга ўз эътиборларини қаратмоқдалар.

Маълумки, ўрта асрлар даврида Марказий Осиё шаҳарларида, жумладан, Хоразмда ҳам хунармандлар ва савдогарлар уюшган гуруҳ ёки катлам тарзида маҳсус даҳаларда жойлашганлар, шаҳардаги ҳар қайси маҳалла хунармандчилигининг алоҳида бир тури билан машғул бўлган. Даҳалар кўп ҳолларда уларда истиқомат қилувчи аҳолининг касби билан аталган Турли маълумотларга кўра, кичик устахоналар оддий ишлаб чиқариш вазифаларини бажарарди. Уларнинг молиявий ва ишлаб чиқариш имкониятлари чекланган бўлиб, уста, хўжайин ва 2-3 шогирдлардан иборат жамоа энг кенг тарқалган ишлаб чиқариш жамоаси бўлган. Бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқарувчи бир неча устахонани ўзига бирлаштирган цехлар анча мураккаб иқтисодий вазифаларни бажарган бўлиб, маҳсулотни сотиш ва харидорга етказиб бериш масалаларини ўрганиш, қулай ички ва ташқи бозорларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этган.

Маҳсулотларни сотиш учун янги бозорлар изланиши ички савдо-сотиқ ва халқаро қарвон савдосининг кенг ривожланишига олиб келди. XII

асрга келиб, Марв, Самарканд, Бухоро, Термиз шаҳарлари сингари Хоразм шаҳарларида ҳам тўқимачилик ҳунармандчиликнинг анча кенг тарқалган турига айланди.

Хоразмнинг ўрта аср шаҳар ва қишлоқларида ҳунарманачиликнинг ўз даврига хос барча зарур соҳалари ривожланган. Бунинг учун етарлича шарт-шароитлар мавжуд эди. Хоразмнинг хом ашёвий манбалари, колаверса, Хоразмшоҳларнинг кучли сиёсий давлат тизими, иқтисодий ривожланиш, савдо ва маданий алоқалар бунга катта таъсир кўрсатди.

Мўғуллар истилоси бутун Урта Осиё ҳудудлари сингари воҳанинг маҳаллий ҳунармандчилик тарққиётига ҳам салбий таъсир кўрсатди. Лекин ҳунармандчиликдан кўриладиган фойдага қизиқиш, савдо алоқалари ҳунармандчиликнинг айрим соҳаларининг аста-секин ривожланишига олиб келган. Ҳунармандчилик маҳсулотлари кундалик эҳтиёжда, савдо алоқаларида, кўчманчи дашт элатлари билан мол айирбошлаш жараёнида фаол ишлатилди. Мўғуллар истилосидан олдин мавжуд бўлган кулолчилик, темирчилик, шишасозлик, тоштарошлик каби ҳунармандчилик тармоқлари XII-XV асрларда Хоразмда қайтадан тикланди. Ҳунармандчилик маҳсулотларини тайёрлаш технологиясида янгиликлар ихтиро қилинганлиги билан бу даврда ҳам, асосан, Хоразмшоҳлар давридаги ишлаб чиқариш усуллари анъанавий давом этган.

Тайёр маҳсулотлар савдога чиқарилган. Буни биз юқорида тадқиқ этган моддий маданият ёдгорликларидан аниқланган маҳсулот намуналарининг муқоясавий талқинида кўрамиз. Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Хоразм Ўрта асрларда Марказий Осиёдаги кучли урбанизация ва давлатчилик маркази бўлиши билан бирга, ҳунармандчилик соҳасида ҳам ўз мавқеига эга бўлган. Бунинг ижтимоий-иқтисодий сабаблари-воҳанинг бир кучли давлат тасарруфида бирлашиши, маҳаллий хом ашё манбаларининг мавжудлиги, Фарб билан Шарқни маданий жиҳатдан боғлаган транзит савдо йўлида жойлашганлиги, кўчманчи-дашт ва ўтрок-зироаткор аҳоли иқтисодий манфаатларининг бирлашуви ҳунармандчилик соҳаларининг ривожига таъсир кўрсатган муҳим омиллардандир.

Ихтисослашган ҳунармандчилик соҳасини ички ўзгартириш имконияти XII-XV асрлар Марказий Осиё шаҳарлари иқтисодий базаси истиқболда фаол тараққий этиши ва кенгайишининг муҳум омили бўлиб келган. Ҳунармандчилик маҳсулотларини тайёрлаш бўйича ижтимоий меҳнатни ташкил қилишнинг тарихан таркиб топган илғор тараққиёти ўрганилаётган даврда ҳунармандчиликни техник жиҳатдан ташкил қилишнинг такомиллашуви

ва мураккаблашувининг янада якқолрок ифодаланиши, янги ҳунармандчилик фаолиятини амалда ташкил этишнинг яна ҳам серқирра шакллари ва шароитлари орқали кечган.

ХУЛОСА

Ҳунармандчиликнинг тарихан таркиб топган ўрта аср жамиятига мос равишда, саноат шакли сифатида илғор ривожлана олиш имкониятига эгаллиги ва ўзига хослиги унинг ўрта асрлар жамиятида алоҳида ижтимоий-иқтисодий ходиса сифатида фаоллиги ва истиқболли эканлигининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади. Булар эса, ўз навбатида, саноатнинг ҳунармандчилик шакли сифатида ўрта асрлар шаҳарларининг муҳим иқтисодий базасини ташкил этиб, XII- XV асрлар Марказий Осиё шаҳарларининг иқтисодий жиҳатдан тараккий этишини таъминлаган.

REFERENCES

1. Абдуллаев Тимур Пўлатович “XII-XV асрларда Хоразм ҳунармандчилиги” 2016.
2. Хоразм маъмун академияси ноширлик бўлими, 2016.
- Абдураззоқов А.А., Бозбородов М.А., Заднепровский Ю.А. Стеклоделие Средней Азии.-Т.:Фан, 1963.
3. "Ўзбекистон номоддий маданий мероси" ЙУНЕСКО ишлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий комиссияси, 2017
4. С. Булатов "Ўзбекистон халқ амалий безак санъати" 1991